

mo znanstveno istraživanje. Usporedno s tim, i oni kojima filologija nije struka moći će iz knjige odabirati prema mjeri svojega zanimanja i svojih mogućnosti.

STJEPAN DAMJANOVIĆ

PASIONSKA BAŠTINA LIKE

Muka kao nepresušno nadahnuće kulture XII. Pasionaska baština Like. Zbornik radova XII. međunarodnog znanstvenog simpozija Gospić 2018. Glavni urednik Jozo ČIKEŠ. Udruga Pasionaska baština, Zagreb 2019., 575 str. + fotografije.

Za razumijevanje povijesti, da parafraziramo Blaisea Pascala, potrebno je njezino poznavanje. No, to nije do kraja moguće jer možemo poznavati, pa tako i proučavati tek »ostatke« prošlosti, tj. sačuvane artefakte, umjetnička djela, građevine, spise i dr. Dakle, samo onaj materijal koji je do nas došao. Zbog toga je očuvanje tradicije od velike važnosti; pritom valja istaknuti misao engleskoga mislioca Thomasa Morea (a koju je nekoliko stoljeća kasnije ponovio i austrijski skladatelj Gustav Mahler) kako *tradicija* nije puko klanjanje pepelu, već *očuvanje plamena*.

U tom svjetlu valja sagledavati i *Muku, Pasiju* kao bogato nadahnuće za umjetnike (dramatičare, pjesnike, skladatelje, kipare i slikare), za bogato pučko stvaralaštvo, za duhovna promišljanja, za teološke rasprave i dr. U svakogodišnjoj aktualizaciji tema se *Kristove muke* kroz korizmene obrede i običaje, a osobito kroz Veliki tjedan, oživljava, pa se tako jedan davni događaj na neki način spaja sa stoljetnom predajom o njemu, ali i sa aktualizacijama u suvremenosti. Tako se stvara jedinstvo, trajna sadašnjost – to je *tempus praesens* temelja kršćanske vjere kroz razne oblike crkvenih rituala i umjetničke realizacije.

Jedan od ciljeva udruge Pasionaska baština upravo je taj – pronaći, istražiti, sačuvati za sljedeća pokoljenja, ali i izvedbeno oživjeti temu Kristove patnje i uskrsnuća, na temelju raznovrsnih izvora iz svih dijelova Hrvatske, pa i drugih krajeva Europe gdje žive Hrvati. Svaki je skup popraćen i izdavanjem zbornika radova koji obuhvaćaju raznorodnu tematiku kojoj je poveznica *Muka*; na taj se način široj zainteresiranoj publici predstavljaju studije koje prezentiraju tu temu kroz prizmu različitih struka.

U svibnju 2018. godine održan je međunarodni skup »Pasionaska baština Like« u Gospiću i Ličkom Osiku, na kojem je izloženo trideset predavanja

koja se u zborniku tiskom objavljuju. S obzirom na teme koje pokriva časopis *Slovo* ovdje ćemo se ukratko osvrnuti na objavljene radove (proširena izlaganja sa skupa) posvećene glagoljaškoj tematici, premda je skup, kao što je vidljivo iz sadržaja spomenutoga zbornika, bio bitno interdisciplinarno zamišljen. Zbog toga je i zbornik podijeljen u nekoliko većih tematskih cjelina: *Povijesni tijekovi – Domovinski rat* (9 radova); *Književnost* (12 radova); *Glazba* (6 radova), te *Likovnost* (3 rada). Opseg tematike i predmeta analiza prikazanih u kraćim i dužim raspravama i priložima pokazuje kako je *muka* shvaćena ne samo u svojem užem smislu, vezana uz Kristovu pasiju, već je proširena na aktualizaciju različitih vrsta trpljenja što pojedinaca, što većih skupina na području Like, ali i šire na području Hrvatske kroz stoljeća. Također je prikazan opus nekih umjetnika koji su u svojim djelima tematizirali različite aspekte *muke* aktualizirane u raznim životnim i povijesnim nedaćama.

Zbornik donosi sljedeće priloge: Ivan BALTA, *O individualitetu i zajedništvu života u kućnim zadrugama ličkog dijela Vojne krajine* (str. 13–27); Mijo KORADE, *Pasijski elementi u pučkim misijama u središnjoj Hrvatskoj u 18. stoljeću* (str. 28–53); Ivan MISSONI, »Pisme duhovne« (1750.) kao boguugodno pomagalo misijskog djelovanja kapucina u Lici i Krbavi (str. 54–67); Blanka MATKOVIĆ, *Ratni zločini počinjeni tijekom i nakon Ličko-primorske operacije od postrojbi Jugoslavenske armije i ustanova nove vlasti* (str. 68–101); Zvonko MARTIĆ, *Poetika otpora u antititovskom diskursu* (str. 102–128); Mile PEČIĆ, *Patnja u Domovinskom ratu* (str. 129–132); Ante BEŽEN, *Nacionalno ozračje Crkve hrvatskih mučenika na Udbini* (str. 133–136); Mile BOGOVIĆ, *Svehrvatski grob i Hrvatski križni put* (str. 137–141); Jozo ČIKEŠ, *Domovinski rat i teologija: Može li se i treba li teološkim rječnikom govoriti o Domovinskom ratu?* (str. 142–153); Vesna BADURINA STIPČEVIĆ, *Pasijski tekstovi u ličkom glagoljskom Pariškom zborniku Slave 73 (1375.)* (str. 155–171); Tanja KUŠTOVIĆ i Mateo ŽAGAR, *Jezične usporednice u Muci po Mateju u glagoljskom Novom testamentu (1562.), Berlinskom misalu (1402.), te u Misalu Pavla Modrušanina (1528.)* (str. 172–229); Andrea RADOŠEVIĆ i Marinka ŠIMIĆ, *Propovijed na Veliki petak u Kolunićevu Korizmenjaku* (str. 230–251); Jasminka BRALA-MUDROVČIĆ, *Sertićeva Muka Gospodina našega Isukersta* (str. 252–268); Marija-Ana DÜRRIGL, *Prenje Isusa s đavlom kao korizmena propovijed* (str. 269–280); Željko VEGH, *Kult težačkog života u propovijedima Šime Starčevića (1784. – 1859.)* (str. 281–288); Vesna GRAHOVAC-PRAŽIĆ, *Pasijske teme u djelu Šime Starčevića* (str. 289–299); Josip BRATULIĆ, *Križni put Mateše Antuna Kuhačevića* (str. 300–313); Ljiljana SABLJAK, *Zašto čitati Frana Biničkog*

danas? (str. 314–318); Ivana SABLJAK, *Muka Like u pripovijetkama Mile Budaka* (str. 319–328); Hrvojka MIHANOVIĆ-SALOPEK, *Pasijske teme u opusu isusovca Milana Pavelića* (str. 329–346); Antonija ZARADIJA KIŠ, »Da s'nidut' k tebe Gospodi molitvi naše...«. *Uz desetu obljetnicu odlaska Marije Agnezije Pantelić (Ferdinandovec, 1. lipnja 1915. – Zagreb, 8. listopada 2008.* (str. 347–363); Gorana DOLINER, *Crkveno pučko pjevanje: notni zapisi iz Gorskoga kotara i Like* (str. 365–373); Rozina PALIĆ-JELAVIĆ, *Odjeci zrinsko-frankopanskih tema u hrvatskom (umjetničkom) glazbenom stvaralaštvu s osobitim obzirom na motiviku zrinsko-frankopanske tragedije/urote* (str. 374–421); Franc KRIŽNAR, *Fran(jo) Serafin Vilhar Kalski (1852. – 1928.) između rodne Slovenije i plodnog stvaralaštva u Hrvatskoj: orguljaš, pijanist, skladatelj, pedagog i zborovođa* (str. 422–446); Miroslava HADŽIHUSEJNOVIĆ VALAŠEK, *Kordunski Uskrs 2001./2018.* (str. 447–480); Joško ČALETA i Ivan BULJAN, *Istraživanje, revitalizacija i predstavljanje pučkih korizmenih (vokalnih) tradicija Like i Gacke* (str. 481–494); Anđelko KAČUNKO, »Pasijska baština Like i Gacke«. *Crkveno pjevanje u župi Sv. Stjepana Prvomučenika u Kopolju* (str. 495–501); Lilijana DOMIĆ, *Mirilo – velebitska Via Dolorosa obilježena jedinom postajom* (str. 503–512); Antonia DOŠEN, *Od župne crkve do Katedrale Navještenja BDM – Gospić* (str. 513–534); Mladen IBLER, *Zdenka Sertić, akademska slikarica i etnografkinja* (str. 535–542). Zatim su dodani *Zapisi* u kojima su objavljeni prilozi *Oj, ti vilo, vilo Velebita...* iz pera Smiljane ŠUNDE s reminiscencijama na znanstveni skup i događaje uz njega (koncert pučke duhovne glazbe, izlete) na str. 544–560, te uspomenske fotografije koje je napravio Stjepan PEPELJNIAK. Naime, osim stručnoga dijela simpozija, održan je i umjetnički program na svečanom otvorenju skupa u Gospiću, s koncertom pučkih pjesmama vezanih uz korizmu i Uskrs. Sudionici skupa posjetili su i kulturne i prirodne znamenitosti toga dijela Like.

Od ukupnoga broja od trideset radova, njih je pet posvećeno glagoljaškoj tematici. Vesna BADURINA STIPČEVIĆ svoj je prilog *Pasijski tekstovi u ličkom glagoljskom Pariškom zborniku Slave 73 (1375.)* posvetila jednom rukopisu ličke provenijencije za koji je utvrdila kako bi ga se moglo nazvati »pasijskim« zbornikom jer su u njemu susljedno zapisani tekstovi *Muke Kristove* iz četiriju evanđelja (po Mateju, Marku, Luki i Ivanu) koje autorica sažeto tekstološki i jezično analizira. Pokazala je kako se u promatranom kodeksu mogu naći razlike prema drugim sačuvanim misalskim tekstovima s temom *muke* jer su prepoznatljivi jezični zahvati s ciljem prilagodbe teksta širem krugu primatelja, kao i dosljedno pridržavanje latinskome izvorniku.

Nakon opisa *Kristove muke* temeljenoga na evanđeljima, u rukopisu je zapisan legendarni tekst o mučenju sv. Margarete, koji autorica sadržajno i tekstološki razlaže. Legenda u ovom zborniku istaknuta je kao primjer utjecaja glagoljične na latiničnu hagiografsku produkciju na hrvatskim prostorima, a tekstovima koji tematiziraju pasiju (bilo Krista, bilo jednog od četrnaest svetaca-zaštitnika koji Krista nasljeđuju) ovdje se ukratko prikazan zbornik pokazuje kao vrijedan izvor za proučavanje hrvatskoglagoljskih nabožnih tekstova. Rad je popraćen i većim brojem slikovnih priloga.

Tanja KUŠTOVIĆ i Mateo ŽAGAR u opsežnom su radu *Jezične usporednice u Muci po Mateju u glagoljskom Novom testamentu (1562.)*, *Berlinskom misalu (1402.)*, te u *Misalu Pavla Modrušanina (1528.)* detaljno komparativno istražili tekstove *Muke* zapisane u Matejevu evanđelju u trima odabranim kodeksima. Uvodno su istaknuli veliko, a kadšto nedovoljno poznato, značenje poduhvata tiskanja tridesetak hrvatskih knjiga u protestantskoj tiskari u Urachu u Njemačkoj za povijest hrvatskoga jezika, ali i za širu kulturnu povijest. U uraškim izdanjima, pišu autori, naziru se nastojanja oko ustanovljenja »svojevrsnog (proto)standardnog jezika« (str. 174), razumljivoga što većem broju primatelja. Nadalje su iscrpno obrađene problematika grafematskoga i grafičkoga oblikovanja odabranih spomenika, te jezične značajke s namjernim naglaskom na razlike između tiskanoga protestantskoga Novoga testameta u odnosu na dva odabrana glagoljska misala. Budući da je ovdje objavljeni rad dio opsežnijega projekta, autori zaključuju da je na temelju prikazanoga materijala u dovoljnoj mjeri pokazano odstupanje od crkvenoslavenizama u uraškom tiskanom Novom testamentu, ali se promišlja i vjerojatnost da su priređivači protestantskih izdanja pred sobom imali i starije glagoljske tekstove (misale i brevijare). Zatim je kritički objavljen tekst dviju glava iz Matejeva evanđelja; osnovni je tekst onaj iz rukopisnoga *Berlinskoga misala* (iz 1402. g.), a kao paralele oni iz tiskanih protestantskoga glagoljskog *Novog testameta* (tiskanog u Urachu 1562. g.) te *Misala Pavla Modrušanina* (tiskanog u Veneciji 1528. g.). Na temelju toga moguće je dobiti barem letimičan uvid u dinamiku suodnosa (sličnosti i razlika) među odabranim glagoljskim spomenicima.

Andrea RADOŠEVIĆ i Marinka ŠIMIC u prilogu *Propovijed na Veliki petak u Koluničevu korizmenjaku* analiziraju poseban »žanr u kojem se također obrađuje Kristova muka« (str. 230), a to su propovijedi Velikoga tjedna, osobito propovijedi na Veliki petak. Iz korpusa od tri zbirke korizmenih propovijedi koje se mogu povezati uz prostor današnje Gospičko-senjske biskupije: tzv. *Koluničev korizmenjak* iz 1468. g., *Korizmenjak Tomaša Petrinića* iz 1503. g. kao i tiskani *Senjski korizmenjak* iz 1508. g. odabrale su za podrobnu književ-

nopovijesnu i jezičnu analizu tekst propovijedi na Veliki petak iz *Kolunićeva korizmenjaka*. Minuciozno je prikazan misaono-tematski ustroj propovijedi (*Kristova muka* kao ispunjenje proročkih knjiga, detaljan opis *muke*, poveznica *muke* s dobrobiti za primatelje/publiku – kako se valja ponašati, što se treba izbjegavati u životu, razmatranje o grijesima, neki apokrifni motivi itd.) koji odražava bitne značajke onodobnih propovijedi i s vrsne i s misaone/teološke strane, ali uvijek s osjećajem za koga se i za koju se priliku piše – rekli bismo kako je *intentio auctoris* dosta jasno prepoznatljiva. Jezična raščlamba pokazala je kako je riječ o dosta tipičnom miješanju crkvenoslavenskoga sa živim, čakavskim idiomom (a ima i manji broj kajkavizama), te s dosta brojnim latinizmima i talijanizmima koji ukazuju na podrijetlo predloška zapisane propovijedi. Tekst je po svoj prilici nastao na području sjeverne Hrvatske, možda u Istri ili Primorju, na nekom od frankopanskih posjeda.

Antonija ZARADIJA KIŠ svoj je rad »*Da s' nidut' k tebê Gospori molitvi naše...*« *Uz desetu obljetnicu odlaska Marije Agnezije Pantelić (Ferdinando-vec, 1. lipnja 1915. – Zagreb, 8. listopada 2008. (str. 347–363) posvetila znanstvenom opusu istaknute hrvatske paleoslavistice, istaknute stručnjakinje za hrvatskoglagoljske liturgijske knjige i počasne doktorice teologije na KBF-u u Zagrebu. U radu je autorica analizirala tri molitve za pokojnike u dvama hrvatskoglagoljskim misalima iz 15. stoljeća, u *Novakovu misalu* i *Ročkom misalu*. To su marginalni zapisi vezani uz štovanje Bogorodice kao zaštitnice svih koji su u potrebi, pa tako i duša kojima je potreban oprost. Sadržajnom analizom utvrđena je povezanost među molitvama za mrtve, a podsjetilo se i na doprinos sestre Marije Agnezije Pantelić poznavanju bogate glagoljske baštine Like i Krbave, te na visoku kulturu toga kraja koja je nažalost zbog povijesnih okolnosti dijelom uništena, a dijelom još nedovoljno istražena.*

U prilogu Marije-Ane DÜRRIGL *Prenje Isusa s đavlom kao korizmena propovijed* (str. 269–280) obrađena je jedna od pet sačuvanih verzija popularnoga apokrifa o Isusovu iskušavanju u pustinji, ona iz *Oxfordskoga zbornika* (15. st.), čiji se nastanak vezuje uz Liku. Analizirane su stilske i kompozicijske osobitosti teksta, kao i moguća funkcija prenja kao dijela propovijedi na prvu nedjelju korizme. Tekst je po obliku i sadržaju prenje, jedan od omiljenih oblika srednjovjekovne nabožne ali i svjetovne književnosti. U ovom se rukopisu na prenje, tj. na pokrenut dijalog Isusa i đavla, te na konačnu Isusovu pobjedu, nadovezuje tekst propovijedi o korisnosti posta i molitve te činjenja djela milosrđa. Na taj način prenje i pouka postaju susretište pripovijedanja s dramskim nabojem i propovijedanja s moralnom poukom, a poučnost se na neki način oživljava upravo na podlozi prenja. Ovo je još jedan primjer teško-

će pokušaja stroge žanrovske klasifikacije hrvatskoglagoljske nabožne proze, ali i polifunktionalnosti velikoga broja srednjovjekovnih tekstova.

Objavljeni radovi pokrivaju zaista širok spektar kulturoloških promišljanja, promatranih s različitih gledišta: povijesti, teologije i crkvene povijesti, etnologije, jezikoslovlja i književne povijesti, muzikologije, povijest umjetnosti i dr. Sve su raščlambe i promišljanja objavljene u zborniku *Pasijska baština Like* povezane crvenom niti patnje – Kristove otkupiteljske *pasije* i *muke* pojedinaca ili većih skupina kroz povijest – pokazujući kako je fenomen proživljene patnje često ugrađen u temelje vrijednih umjetničkih djela, ali i pučkoga izričaja. Iz *muke* se nerijetko rađa nada, potiče se stvaralaštvo i kreativnost, kao da se (da parafraziramo Hildegardu iz Bingena) otvorene rane pretvaraju, preoblikuju u bisere i drago kamenje.

MARIJA-ANA DÜRRIGL

Martina KRAMARIĆ, *Zrcalo človehčaskago spasenja (1445.). Transkripcija, kontekst nastanka i jezičnopovijesna analiza*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2019., 268 str.

Hrvatska je filologija odnedavno obogaćena i prvom samostalnom studijom o *Zrcalu človehčaskago spasenja*, starohrvatskome prijevodu jednoga od veoma popularnih djela kasnoga srednjovjekovlja, čijom je autoricom Martina Kramarić. Riječ je o novome izdanju biblioteke *Hrvatska jezična riznica* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, koje je nastalo na temelju autoričine doktorske disertacije, kako doznajemo iz *Proslava*. Knjiga se sastoji od osam poglavlja i obasiže 267 stranica.

Prvo poglavlje zauzima iscrpna književnopovijesna studija o latinskome djelu *Speculum humanae salvationis* te njegovu staročeškome i starohrvatskome prijevodu kao kasnijim preradama. Autoričina je pozornost usmjerena najprije na strukturu djela i tipologiju, a potom na žanrovsku pripadnost i književnostilske značajke, nastojeći rasvijetliti kontekst nastanka toga omiljenoga djela kasne srednjovjekovne književnosti, a potom prikazati i još uvijek otvorena pitanja o njegovu autorstvu. Autorica ističe da su staročeški i starohrvatski prijevod jedini slavenski prijevodi latinskoga izvornika toga djela, koje je sačuvano u ukupno četiristotinjak rukopisa, mahom latinskih, a ujedno i da je važno imati na umu kako je riječ o jedinome tipološkom ciklusu u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti.